



М. П. Вавринчук\*

## МІЖЕТНІЧНІ СТОСУНКИ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Здобуття Україною 24 серпня 1991 року незалежності, що стало однією з найбільших геополітичних подій минулого століття, водночас породило певні проблеми як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Сьогоднішня поляризація суспільства у чималій мірі зумовлена тим, що різні частини України протягом тривалого часу розвивалися у складі різних держав. Нині, в умовах уже здобутої, але ще не зміцненої незалежності, українське суспільство перебуває у складному перехідному стані, стоїть перед вибором нової системи цінностей і пріоритетів. У таких умовах одним з основних завдань Української держави є збереження стабільності, зокрема попередження і локалізація конфліктів, які можуть виникати на ґрунті поліетнічності соціуму.

Процес становлення і розвитку етноконфліктології як сучасної науки (з усіма притаманними їй атрибутами) розпочався на Заході в 60-70-х роках ХХ ст. і досі продовжується завдяки зусиллям таких вчених як Е. Азар, Б. Андерсен, Г. Айзеко, П.Брасс, З. Бжезинський, І. Берлін, П. Ван Дон Берг, М. Гектер, Д. Горовиць, М. Есман, Д. Кемпбелл, Р. Лівайн, Е. Сміт, Дж. Ротшильд та багато інших.

Значний інтерес для дослідження проблеми етнополітичної безпеки, а водночас етнополітичної конфліктології становить науковий доробок російських учених, зокрема Р. Абдулатіпова<sup>1</sup>, Е. Баграмова, М. Губогло, Л. Дробожової. Є. Паїна та ін.

У багатьох публікаціях значна увага приділяється вивченню питання етнічних відносин та конфліктів на етнічному ґрунті. Проте корінних досліджень цієї важливої для національної безпеки проблеми в Україні ще недостатньо. Кількість наукових статей та праць, що присвячені питанню міжетнічних стосунків та їх впливу на національну безпеку, на жаль, залишається досить невеликою, хоча одним з основних завдань Української держави є збереження стабільності, зокрема попередження і локалізація конфліктів, які можуть виникати на ґрунті поліетнічності соціуму.

Актуальність даного питання визначається наявністю загроз, нестабільності, небезпеки як зовнішнього так і внутрішнього характеру, що зумовлюють необхідність пошуку людиною шляхів їх вирішення та постійного вдосконалення розробленої науковцями так званої концепції безпеки.

Дослідження ж міжетнічних стосунків свідчить: сформована їх сукупність носить як історичний, психологічний, так і соціально — політичний характер.

Україна, обравши шлях побудови демократичної правової держави, твердо заявила про своє розуміння Вітчизни як держави усіх громадян, що живуть на її землі. Вона незмінно віддає перевагу державним, а не етнічним тлумаченням національних інтересів, національних пріоритетів, національної безпеки. Така спрямованість етнонаціональної політики органічно поєднується з повагою до етнокультурної специфіки та інтересів меншин, відносини з якими український

© Вавринчук М. П., 2007

\* проректор Хмельницького університету управління та права, кандидат політичних наук, доцент

<sup>1</sup> Абдулатіпов Р. Г. Этнополитические конфликты в СНГ, наднациональные механизмы разрешения (Концепция) // Этнополитичні конфлікти у посттоталітарному просторі / Відп. ред. — Ю. Римаренко, І. Тимошенко, В. Степанов. — К.: Вид-во Укр.-фін. ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999. — 279 с.



етнос будує на засадах рівності, свободи, гуманізму, соціальної справедливості.

Тим часом уважний аналіз стану етнічних відносин як у самій Україні, так між нею і її сусідами свідчить, що ситуація у цій сфері має тенденцію до загострення і применшення або ігнорування можливих наслідків цих процесів, що може дуже дорого коштувати молодій Українській державі.

Деякі вчені вважають, що запобігти виникненню етнополітичних конфліктів просто неможливо, але перешкодити їх поширенню, знизити їх інтенсивність та гостроту є цілком досяжним завданням. На думку відомого російського вченого Л. М. Гумільова, проживання двох і більше етносів на одній території в одній багатоетнічній державі може протікати у мирній формі; перетворитись на постійні спроби пригнітити або, навіть, знищити один одного; супроводжуватись циклічною зміною їх мирного співіснування чи періодами конфронтацій і ворожнечі.

Нехай нікого не дивує, але першими на зростаючу значущість етнополітичного чинника у збереженні територіальної цілісності і стабільності України вказали американські та російські державні та наукові інституції. На початку 1994 року ЦРУ підготувало для президента США Б. Клінтона секретне дослідження про перспективи розвитку подій в Україні, в якому стверджувалось, що подальше погіршення економічного становища викличе етнічний конфлікт, який спровокує розпад України на дві держави. Тодішній директор ЦРУ Дж. Вулсі у своєму виступі перед сенатським комітетом з розвідки доводив, що при теперішньому стані економіки значна частина 51-мільйонного населення (станом на 90-ті роки) України віддасть перевагу возз'єднанню з Росією, і що зростаючий серед українців потяг до Росії швидко приведе до розколу впродовж географічного та етнічного розлому між східною частиною, де численні росіяни виступатимуть на користь роз'єднання із західними регіонами, який намагатиметься створити незалежну державу<sup>2</sup>. Майже одночасно тоді з'явився ряд аналітичних матеріалів російського походження, зокрема стаття відомого російського політолога, члена Президентської Ради Росії А. Міграняна "Росія та близьке зарубіжжя"<sup>3</sup>, тези Ради з питань зовнішньої і оборонної політики Росії "Стратегія для Росії" та інші, у яких прогнозувалось, що у найближчі один-два роки можлива політична дезінтеграція України, її розкол за етнорегіональними лініями з можливою громадянською війною між різними регіонами, намаганням східних, центральних та південних регіонів України приєднатися до Росії<sup>4</sup>.

Про те, як була сприйнята така позиція у світі, може дати уявлення підготовлена на початку 1994 року науковими співробітниками Школи управління ім. Дж. Кеннеді при Гарвардському університеті Ф. Хім та П. Жоветт доповідь, що має назву "Назад в СРСР"<sup>5</sup>. Відгукуючись на неї, газета "Вашингтон пост" писала, що російська політика стає все більш непередбачуваною і що позиція Клінтона по суті є "заохочення кремлівської інтервенції"<sup>6</sup>.

На виклик Росії Україна мала відповідати не стільки словами, скільки діями, насамперед забезпеченням економічної незалежності від Росії. На жаль, останнє виявилось для неї не під силу. Уявлення про те, що Україна є найбагатшою серед усіх колишніх республік Радянського Союзу і найкраще підготовленою до інтеграції у європейську і світову економіку, ґрунтувалися, як виявилось, на неправильних посиленнях. У сумарному обчисленні потенціал України і справді

<sup>2</sup> Млечин Л. Русский вопрос в российской политике 1994 года // Известия. — 1994. — 4 января.

<sup>3</sup> Мигранян А. Россия и ближнее зарубежье // Независимая газета. — 1994. — 12, 18 января.

<sup>4</sup> Стратегия для России. Тезиси Совета по внешней и оборонной политике // Независимая газета. — 1994. — 27 мая.

<sup>5</sup> Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи. — К., 1997. — С. 54.

<sup>6</sup> Washington Post. — 1994. — January, 21.



забезпечував їй місце у першій десятці розвинутих країн світу, але 85 % його належало військово-промислому комплексу<sup>7</sup>. Величезна концентрація в Україні виробництв, не пов'язаних безпосередньо із задоволенням потреб людини, швидко виснажила її природні, насамперед, паливні ресурси, створила величезне навантаження на екологію і водночас не забезпечила розвитку тих галузей промисловості, які необхідні для нормальної життєдіяльності суспільства. Все це зумовило високий ступінь залежності української економіки від російської, породило проблему боргів.

У той же час розпад СРСР відкрив широкі можливості для культурного і політичного самовизначення етнічних спільнот. Однак у багатьох випадках через порушення оптимального співвідношення між етнічною самобутністю, асиміляцією й інтеграцією виявилася деформованою їх внутрішня структура, родоплемінні, конфесійні уподобання тяжіли над етнонаціональною самоідентифікацією. Загрозливих масштабів досягла деетнізація. У результаті державного розмежування розірваними виявилися “масиви”, “тіло” багатьох етнічних спільнот, внаслідок чого почали виникати в ряді пострадянських республік конфлікти на міжнаціональному підґрунті.

Свого часу, окрім згаданого Л. М. Гумільова, це досить переконливо довели такі відомі вчені, як: І. Самнер, Л. Гумплович, Л. Козер та ін.

Отже, основне завдання полягає в уникненні поширення конфлікту, хоча за свідченнями світової практики це зовсім непросто.

Україна, орієнтуючись на міжнародні стандарти у царині прав людини, змогла уникнути конфліктів на етнічному ґрунті. Але це не означає, що в будь-який час подібне не може виникнути і в нас. Принаймні, серед причин, які сьогодні можуть призвести до дестабілізації політичної ситуації в Україні, політологи на чільне місце поряд із релігійними і регіональними проблемами традиційно ставлять можливість вибуху конфліктів на національно-етнічному ґрунті,

Як засвідчує історична реальність, зростання конфліктних ситуацій частіше має місце в перехідний період від одного політичного режиму до іншого. Наприклад, якщо взяти країни пострадянського простору, то при переході від тоталітарного режиму до демократичного зневага до національного дала свої негативні наслідки, але зневага до національної ідеї є однією з крайностей, іншою більш серйозною є скочування до національного екстремізму, поза як національний екстремізм є чинником до утворення конфліктних ситуацій. Разом з тим, на наш погляд, потрібно виокремити й інші найважливіші чинники, які негативно впливають на етнополітичну ситуацію в Україні, і здатні створити потенційну чи наявну загрозу національній безпеці держави.

Серед об'єктивних чинників виділяються насамперед такі, як вкрай важка соціально-економічна ситуація в Україні, падіння життєвого рівня населення, що триває майже всі роки з часу проголошення державної незалежності Української держави. Таке становище є тим підґрунтям, на якому останнім часом значно поживавшали найбільш радикально-націоналістичні, ксенофобські ідеї різного ґатунку, посилились в деяких регіонах відцентрові, сепаратистські настрої та тенденції.

Яскравим прикладом того, як цей чинник негативно впливає на етнополітичну ситуацію в державі, є розвиток подій в Автономній Республіці Крим (АРК).

Особливість ситуації, що склалася в АРК у зв'язку з поверненням кримських татар, полягає в тому, що основних суб'єктів, між якими назріває конфлікт,

<sup>7</sup> Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В. Наулка. — К., 2000. — С. 82.



більше двох, їхню взаємодію також можна розглядати як деяку сукупність двосторонніх відносин. Насамперед це відносини: Українська держава — кримськотатарська спільнота і кримська адміністрація — кримські татари. Настільки ж істотним для розвитку ситуації є взаємовідносини України і Автономної Республіки Крим, які виходять за межі особистого етнічного конфлікту і є державними. Однак основним суб'єктом, що формує політику регулювання етнічного напруження в АРК, а також виробляє стратегічний напрямок державної політики щодо національних спільнот і груп, що живуть на території України, у тому числі і кримськотатарського етносу, є сьогодні Українська держава.

В основі політики Української держави стосовно кримських татар лежать кілька етностратегій. По-перше, вона безумовно підтримала ідею повернення кримських татар на батьківщину, розділяючи історичну відповідальність з Росією за їх насильницьку депортацію у 1944 році. При всій природності цього кроку для України потрібно відзначити, що не всі з колишніх союзних республік настільки рішучі у прийнятті етнічних репатріантів. По-друге, очевидна спрямованість України на акомодационістську політику, в основі якої є визнання права автохтонного народу на самовизначення. Проте розробка чіткої державної стратегії стикається із значними труднощами, оскільки тісно пов'язана з формуванням внутрішньої політики в цілому, з утвердженням засад етнополітики в масштабах всієї держави і легалізації регіональних автономій, насамперед Криму.

Вирішення цих проблем є одним із ключових питань у визначенні нинішньої внутрішньо- і зовнішньополітичної ситуації в Україні. Це пов'язано передусім як із високим конфліктогенним потенціалом кримсько-татарського фактора, так із необхідністю адекватного інтересам нашої держави вирішення такої гострої проблеми. Подібно до Чорнобильської трагедії вона дісталася нам у спадщину від радянського минулого, і Українська держава змушена фактично наодинці розплачуватися за допущені колись помилки і прорахунки.

Одним словом, як ми переконалися, швидкого та безболісного вирішення проблем кримських татар не існує. Тут переплелися і соціально-економічні, правові, політичні і релігійні фактори.

Повернення кримськотатарського народу з місць депортації поставило як перед кримськими татарами, так і перед Українською державою принципово нове і складне питання, пов'язане з відновленням втрачених соціально-політичних та економічних ніш. Відновлення супроводжується вкрай болісними процесами, оскільки передбачає перерозподіл обмежених природних та інших ресурсів Кримського півострова. Зазначимо, що зазіхання на них є однією з основних причин ідеологічного та психологічного зіткнення кримських татар з нетатарським населенням Криму. До таких ресурсів належать влада, земельна та інша власність, робочі місця.

Таким чином, з яких би позицій не виходили різні політичні сили і партії об'єктивна проблема Криму визначається: геополітичним значенням півострова, національним складом населення, природнокліматичними умовами, татарською репатріацією, розподілом сил у місцевих владних структурах. Всі ці фактори визначають реєстр загроз — від міжетнічного протистояння до глобального українсько-російського конфлікту, без урахування яких не можуть бути ефективними будь-які рішення, і особливо досягнення згоди між учасниками політичного процесу.

Геополітична площина проблем Чорноморського регіону визначає ще одного суб'єкта, який не зацікавлений у процесах інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство, пошуку взаєморозуміння між керівництвом меджлісу



та Українською державою. Йдеться про російський вектор впливу на регіональні процеси, до якого входять РФ (державне керівництво, спеціальні служби, політичні партії, економічні угруповання тощо), Чорноморський флот, політичні сили Криму проросійського спрямування<sup>8</sup>.

Так, у російській політичній думці час від часу і нині циркулює думка про особливу місію Росії у розв'язанні світових проблем, зокрема це яскраво помітно у виданнях О. Дугіна, С. Бабурша, О. Панаріна та ін. Тому й не дивно, що суверенітет України тлумачиться нині неоглобалістами не інакше як загроза новітній імперії. "Суверенітет України являє собою настільки негативне для російської геополітики явище, що, в принципі, легко може спровокувати збройний конфлікт, — зауважує О. Дугін. Україна як самостійна держава з якимись територіальними амбіціями становить велику небезпеку для всієї Євразії, і без розв'язання української проблеми взагалі говорити про континентальну геополітику безглуздо. Стратегічно Україна повинна бути суворо проекцією Москви на півдні і заході. Абсолютним імперативом російської геополітики на чорноморському узбережжі є тотальний і нічим не обмежений контроль Москви на всьому його протязі — від українських до абхазьких територій. Можна скільки завгодно дрібнити всю цю зону за етнокультурною ознакою, — надаючи етнічну та конфесійну автономію кримським малоросам, татарам, козакам, абхазцям, грузинам і т. ін., але все це лише за абсолютного контролю Москви за військовою і політичною ситуацією. Ці сектори повинні бути радикально відірвані від таласократичного впливу як із заходу, так і з Туреччини (чи навіть Греції). Північний берег Чорного моря має бути виключно євразійським і централізовано підпорядковуватися Москві"<sup>9</sup>.

Отже, все це свідчить про те, що певні кола в Росії прагнуть не тільки до збереження своїх намірів щодо інших держав, але, можливо, прагнуть посилювати ці тенденції. Тому й зрозумілим є те, що збереження контролю РФ над процесами в Чорноморському регіоні потребуватиме зміцнення позицій Росії на Кримському півострові (про що, принаймні, свідчить унікальна військово-морська база в Севастополі). З втратою позицій на Південному Кавказі Росія надає особливого значення зміцненню позицій у Чорноморському регіоні, особливо з огляду на перспективні проекти транспортування каспійської нафти. Посиленню позицій РФ на Чорному морі зумовлює також і подальше розширення НАТО, оскільки "друга хвиля" зачепила і чорноморські країни — Румунію і Болгарію. Неврегульованість кримськотатарської проблеми дає офіційній Росії зайві аргументи щодо ЧФ та Севастополя, а також кидає тінь на відносини України з Туреччиною.

До етноконфліктних зон потрібно віднести частково Закарпатську та Чернівецьку області. Зокрема, мова йде про те, що певні державні і політичні сили Угорщини і Словаччини активно підтримують в Закарпатті рух політичного русинства, надають йому значну матеріальну і політичну допомогу, ініціювали створення так званого "тимчасового уряду Підкарпатської Русі". У деяких угорських засобах масової інформації грубо перекручується стан міжетнічних відносин в Закарпатській області, на телеекрані демонструються антиукраїнські сюжети, вільно надається ефір особам, котрі роздмухують міжнаціональну неприязнь. Через політичне русинство ведеться по суті активна агітація за повернення Закарпаття до Угорщини. На Закарпатті відбувається активний угорський ідеологічний наступ, починаючи від встановлення пам'ятників угорським діячам і вивішування угорських прапорів на державних установах, у

<sup>8</sup> Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В. Наулка. — К., 2000. — С. 82.

<sup>9</sup> Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. — М., 1997. — С. 348-349.



місцях проживання угорців до демонстративного і самовільного перейменування Ужгорода на Унгвар у засобах масової інформації<sup>10</sup>.

Що стосується Чернівецької області, де проживає 100 тисяч із 135-тисячного румунського населення України, то там також відчуваються антиукраїнські настрої серед румунської людності. Головним знаряддям політики певних державних і політичних кіл Румунії стало товариство румунської культури ім. М. Емінеску та його друкований орган — газета “Плаї ромінеск”. Особливо тісні контакти товариства румунської культури ім. М. Емінеску спостерігаються з румунським товариством “За Бессарабію і Буковину” та з Християнсько-демократичним фронтом Молдови на чолі з М. Друком, колишнім кандидатом на пост президента Румунії, колишнім прем’єр-міністром Молдови, колишнім чернівчанином-співзасновником товариства ім. М. Емінеску Чернівецької області. В обох цих організаціях основною статутною метою є “відродження великої Румунії” в межах кордонів 1940 року, що означає пряме зазіхання на територіальну цілісність України. Керівництво товариства ім. М. Емінеску та його друкований орган “Плаї ромінеск” ведуть активну антиукраїнську пропаганду, фальсифікують історичне минуле Буковини, дискредитують державні структури влади України, в спотвореному вигляді малюють становище румун в Україні<sup>11</sup>.

З огляду на вищезазначене приходимо до висновку, що розвиток подій в Україні значною мірою залежить від впливу взаємин між різними етносами, які проживають на її території і, в першу чергу, між українцями і росіянами. Етнічні росіяни складають 17,3 % всього населення України. Майже 80 % росіян живуть у східних та південних регіонах України, де вони складають близько 30 % всього населення, в тому числі в Донецькій області — 43,6 %, Луганській — 44,8 %, а в Автономній Республіці Крим — 67 %.

Таким чином, аналізуючи міжетнічні стосунки, їх стан і вплив на національну безпеку країни, переконуємося, що національна безпека є узагальненим критерієм, який характеризує спроможність держави зберегти територіальну цілісність, самостійно вирішувати політичні, економічні, соціальні та інші питання та виступати в якості самостійного суб’єкта системи міждержавних відносин.

Аналіз свідчить, що сучасна ситуація в Україні не виключає можливості генерування етнополітичних і міжетнічних конфліктів. А щоб цього не сталося, а також заради миру і спокою в суверенній Україні, злагоди в міжетнічних стосунках важливе місце у справі нормалізації етнополітичної ситуації в країні має посісти розробка ефективно працюючої технології управління сферою міжетнічних процесів, створення надійно діючого механізму попередження негативних явищ, прогнозування етнополітичних процесів.



<sup>10</sup> Етнографія України: Навч. посібник. / За ред. С. А. Макарчука. — Львів, 1994. — С. 11.

<sup>11</sup> Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи. — К., 1997. — С. 94.